

K FILOZOFICKÝM OTÁZKAM SKÚMANIA SPOLOČENSKÝCH JAVOV

JÚLIUS ŠVIHRAN

Z radu problémov vyberáme niekoľko takých, ktoré sa bezprostredne dotýkajú konkrétneho štúdia spoločenského diania. Vzhľadom na to, že o naznačenej problematike jestvuje dnes obsiahla literatúra, nepovažovali sme za účelné zachádzať do prílišných podrobností a obmedzili sme sa len na vyzdvihnutie niektorých z filozofického hľadiska podstatnejších bodov.

1. Historizmus.

Hlavnú myšlienku historizmu — so zreteľom na našu tému — môžeme vyjadriť asi takto: každý výtvor, produkt ľudskej činnosti, či v oblasti materiálnej výroby, spoločenskej organizácie, vedeckej alebo kultúrnej tvorby len tak pochopíme, keď berieme do úvahy dobu, v ktorej vznikol, keď mu pripíšeme časový index.

Z tejto na prvý pohľad takmer samozrejmej tézy vyplývajú ďalekosiahle dôsledky. Predovšetkým z nej vyplýva, že myšlienka nadčasového rozumu je číry nezmysel.¹ Musíme priznať časovú dimenziu všetkému ľudskému poznaniu. Už dávnejšie postihli niektorí myslitelia, že rozum (myslenie, poznanie) je produkt dejinného procesu.

Materialistický historizmus vedie ďalej k záveru, že niet nejakých nadčasových meradiel alebo hodnôt. Ako je nezmyselné hovoriť o bytí mimo času a priestoru, tak nemá ani zmysel hovoriť o poznaní mimo času a priestoru už z toho prostého dôvodu, že poznanie je odrazom bytia a prebieha vždy v nejakom čase a na nejakom mieste.

Z materialistického historizmu ďalej vyplýva, že veda zákonite, v dôsledku vlastných vnútorných vývinových zákonov prichádza k novým problémom, k novým situáciám, ktoré nemožno zvládnuť starými spôsobmi myslenia. Upozorňoval na to svojho času aj Engels, keď napísal, že tzv. zdravý rozum je síce úctyhodný chlapík, no zažije všelijaké prekvapenia, len čo sa vydá do širých priestorov vedeckého bádania.

2. Sociálna podmienenosť.

Každý sociálny mysliteľ, bádateľ je produktom dejinného procesu, výtvorom určitého spoločenského prostredia a nachádza sa v určitom úseku dejinného prúdu. Keď skúma určité sociálne procesy, situácie, udalosti, skúma ich cez sieť pojmov, kategórií, meradiel a hodnôt predovšetkým tej spoločnosti, v ktorej žije a ktorej je príslušníkom. Vzniká otázka: ako môžeme hovoriť o objektívnosti, o objektívnej platnosti výsledkov a poučiek sociálnych výskumov, keď sú očividne späté s určitou spoločensko-historickou situáciou, v ktorej sa mysliteľ nachádza.

Na sociálnu a triednu podmienenosť sociologického poznania poukazovali aj klasikovia marxizmu-leninizmu. Tak Marx charakterizuje buržoázných ekonómov ako

¹ S týmto tvrdením by zástancovia idealistického historizmu nesúhlasili, no nám ide o materialistický historizmus.

apologétovej kapitalizmu a Lenin považuje za naivnosť usilovať sa o nadtriednu vedu o spoločnosti v podmienkach kapitalizmu.

V posledných desaťročiach sa však na západe objavili teórie, ktoré zo sociálnej podmienenosti historického (i sociologického) poznania vyvodzovali naprosto relativistické náhľady. Jednou z najznámejších týchto teórií je Mannheimova sociológia poznania, podľa ktorej sociálna podmienenosť nevyhnutne vedie k falšovaniu a deformovaniu skúmaných javov. Nemáme tu v úmysle podrobnejšie rozoberať Mannheimovo učenie. Pre naše účely postačí proti Mannheimovým náhľadom zdôrazniť niektoré zásadné body:

1. Záleží na tom, na stanovisku ktorej triedy stojí bádateľ, či obhajuje záujmy pokrokovej alebo reakčnej triedy, vykorisťovanej alebo vykorisťujúcej.

2. Skúmanie spoločenských javov je určitý druh poznávacej činnosti a vzťahuje sa naň kritérium pravdivosti, t. j. kritérium, či a nakoľko je v súlade so skutočnosťou, so skúmanou oblasťou.

3. I keď sa spoločnosť, jej meradlá a hodnoty vyvíjajú, nevyvíjajú sa tak prudko, že by sme svoje základné meradlá museli meniť od okamihu k okamihu alebo zo dňa na deň.

3. Fakty a vysvetľovanie.

Snahou skutočne vedeckého výskumného procesu je dosiahnuť maximálnu mieru zhody medzi myšlienkovým odrazom, reprodukciou a skúmanými javmi. V procese myšlienkového, pojmového postihovania reality sa ustavične preplietajú a vzájomne podmieňujú dve stránky: získavanie údajov, faktov a ich chápanie a vysvetľovanie. (Týmto dvom stránkam odpovedá aj rozlišovanie prevažne empirických a prevažne racionálnych metód.)

Dôležitá je otázka vzájomnej súvislosti faktov a koncepcií, pozorovania a vysvetľovania, údajov a celkových myšlienkových obrazov v sociálnom výskume. Aj na prvý pohľad je zrejmé, že faktové (empirické) tvrdenia a súdy majú určitý obsah, určitý zmysel, určitým spôsobom ich chápeme a zastávajú v celkovom pojmí určité miesto. Otázka faktu v sociologickom skúmaní je zložitá a nebudeme ju tu podrobnejšie rozoberať. Pripomenieme len, že vedecký fakt musí odpovedať určitej skutočnej udalosti, procesu alebo situácii, že medzi faktami a realitou musí byť určitá súvislosť, inak hrozí nebezpečenstvo subjektivismu. Z povedaného vyplýva, že nemôžeme súhlasiť s tými filozofmi, ktorí považujú sociologický (alebo historický) fakt za púhy výtvor výskumníkovho vedomia. Sociologický fakt však nemusí odpovedať určitému, bezprostrednej zmyslovej činnosti prístupnému javu alebo udalosti. Práve okolnosť, že sociologické fakty majú veľmi často komplexný charakter, spôsobuje, že ich súvislosť s teoretickými predstavami, sústavami a koncepciami je ešte zložitejšia ako v prírodovedeckých disciplínach.

V sústave súdov, tvrdení a téz nie všetky majú rovnakú úlohu a závažnosť; niektoré súdy majú všeobecnejší charakter, zachycujú širšie, podstatnejšie stránky skúmanej oblasti, iné majú užší charakter. Čím všeobecnejší charakter má určitá téza, tým základnejšiu funkciu môže vykonávať v koncepcii. Tak dochádzame k základným tézám, na ktorých spočíva celá sústava. V Smithovom ekonomickom učení zastáva takúto funkciu napr. tvrdenie, že hospodársky život spoločnosti je regulovaný ustavične pôsobiacou snahou každého človeka zlepšovať si svoje postavenie.

Keď je už myšlienkový obraz o skúmanej oblasti vytvorený, vzniká prirodzene otázka, nakoľko odpovedá skutočným udalostiam a procesom. Nemôžeme súhlasiť s tými, ktorí hlásajú, že pravda je v oblasti skúmania života a dejín ľudskej spoloč-

nosti nedosažiteľná. Aj keď je spoločenské dianie zložité, môžeme ho s použitím vedeckých postupov adekvátne zachytiť a vyjadriť.

Netreba azda osobitne zdôrazňovať, že vysvetľovanie spoločenských javov by nebolo možné bez jestvovania a predpokladania určitých zákonitostí v spoločenskom dianí. Tieto zákonitosti odhaľuje jednak historický materializmus, jednak iné spoločenskovedné disciplíny. Okrem toho treba pamätať, že aj každé zovšeobecnenie vyjadruje určitú zákonitosť.

4. Hodnotenie.

Skúmanie spoločenských javov vzbudzuje u nás aj určitý kladný alebo záporný hodnotiaci postoj a spôsobuje, že tieto javy buď schvaľujeme alebo odsudzujeme, buď ich chápeme ako ľudskej spoločnosti prospešné alebo škodlivé, ako pokrokové alebo reakčné.

V hodnotení spoločenských javov — ako ukazuje aj zbežný pohľad — jestvujú medzi ľuďmi často rozdielnosti, ba až naprostá neslučiteľnosť. Vyplýva to z toho, že ľudstvo nie je homogénny celok, ale sa skladá z veľkých kolektívov — štátov, národov, tried, vrstiev a pod. — ktoré často proti sebe bojujú alebo navzájom súperia. Rozdielnosti v hodnotení vyplývajú ďalej z toho, že dejiny nie sú ukončený proces; pred ľudstvom stoja ešte státisíce rokov vývoja (ak nepríde nejaká pohroma), ktorý povedie k veľkým zmenám ako v spôsobe života, tak aj v spôsobe myslenia obrovských mäs obyvateľstva. Keďže hodnotenie skúmaných spoločenských javov predpokladá aj určitý obraz o ďalších perspektívach spoločenského vývoja a keďže niektorí skúmatelia vedia lepšie vystihnúť smer ďalšieho vývoja, iní horšie, líši sa aj ich hodnotiaci pohľad. Najdôležitejšiu úlohu hrá však to, záujmy ktorej triedy vyjadruje a bráni skúmateľ.

Pri postihovaní perspektív a tendencií budúceho vývoja hrá významnú úlohu aj svetonáhľad, ktorý predstavuje najširšie pozadie, najširší rámec vysvetľovania a do ktorého zaraďujeme a umiestňujeme čiastkové výskumy. Je samozrejmé, že protikladnosť materialistického a idealistického svetonáhľadu vedie aj v hodnotení k nesmieriteľným východiskám a záverom, k protikladným „hierarchiám“ hodnôt.

*

Z uvedeného vyplýva, že pravdivému vedeckému skúmaniu sociálnych javov sa stavajú do cesty niektoré prekážky, no už so zreteľom na naliehavosť praktických spoločenských problémov musíme rozhodne odmietnuť všetky idealistické a subjektivistické tendencie, ktoré by nás v konečných dôsledkoch viedli k bezradnému tápaniu aj v súčasných spoločenských zápasoch.

Okrem toho naše spoločenské zriadenie dáva priaznivé podmienky pre skutočne vedecké štúdium všetkých sociálnych a historických procesov.